

УДК 339.137.01.021

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-4.9>

Стахович А.С.

аспірант кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті дано економічний зміст відтворювальних процесів у сільському господарстві, під яким розуміють суспільно-економічні відносини, що складаються в постійно повторюваних процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції та необхідних для цього ресурсів. Виділено основні елементи, з яких складається відтворювальний процес і аналізує його базові характеристики, та зазначено, що для постійного відновлення процесу виробництва необхідне відтворення економічних ресурсів – факторів виробництва. Наголошено, що в умовах ринкової економіки, заснованої на товарно-грошових відносинах, процес виробництва має специфічні особливості, які полягають, насамперед, у тому, що й економічний результат, й економічні ресурси виступають у формі товарів, а як особливий економічний ресурс у сучасній економічній літературі виділяються підприємницькі здібності та інформація. Зазначається, що відтворювальний процес у сільському господарстві, базовими елементами якого є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу, розглядається нами як цілісний, багаторівневий, безперервний процес виробництва, продуктивного обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської продукції, особливості якої визначаються впливом факторів виробництва, що формують специфіку галузі та зумовлюють необхідність його державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки країни і соціальної стабільності.

Ключові слова: відтворення, відтворювальний процес, сільське господарство, фактори виробництва, тваринництво, рослинництво.

ECONOMIC CONTENT AND FEATURES OF REPRODUCTIVE PROCESSES IN AGRICULTURE

Stakhovych Andriy

Lviv Ivan Franko National University

The article is devoted to the study of the economic content of reproductive processes in agriculture, which means socio-economic relations, consisting of constantly recurring processes of production, distribution, exchange and consumption of agricultural products and the necessary resources. The author identifies the main elements that make up the reproduction process and analyzes its basic characteristics. It is also noted that for the constant resumption of the production process it is necessary to reproduce economic resources – factors of production. Historically, the main types of resources include land, labor and capital. It is emphasized that in a market economy based on commodity-money relations, the production process has specific features. They are primarily that both the economic result and economic resources are in the form of goods. Entrepreneurial abilities and information stand out as a special economic resource in the modern economic literature. It is proved that simple reproduction is an integral part of the extended, which in agriculture can occur in two forms – intensive and extensive. A characteristic feature of intensive reproduction is that the growth of labor productivity due to the improvement of machinery, technology, production organization and other achievements of scientific and technological progress with the same resources leads to an increase in agricultural production. Extensive reproduction, on the other hand, is characterized by a constant technical and technological level and only the attraction of additional resources leads to an increase in production. Summarizing the results of the study, the author notes that the reproduction process in agriculture, the basic elements of which are the reproduction of a triad of factors of production – land, labor and capital, we consider as a holistic, multilevel, continuous process of production, exchange, distribution and consumption of agricultural products, which are determined by the influence of factors of production that shape the specifics of the industry and necessitate its state regulation in order to ensure food security and social stability.

Keywords: reproduction, reproduction process, agriculture, factors of production, animal husbandry, crop production.

Постановка проблеми. Проблема дослідження поняття «відтворення» загалом і відтворювального процесу зокрема була й є актуальною як для класиків економічної науки, так і для їхніх зарубіжних та вітчизняних послідовників. Дискусії, які продовжуються і дотепер, стосуються суті відтворювальних процесів у сільському господарстві, його складників та особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню суті відтворення та відтворювальних про-

цесів присвятили свої праці такі вчені-економісти, як: В. Андрійчук [1], А. Головачев [2], І. Мінаков [3], Ю. Коваленко [4], О. Кундицький [5], В. Макогон [6], А. Сидорович [7], Т. Собченко [8], А. Шульга [8] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування економічного змісту та особливостей відтворювальних процесів у сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підсумовуючи хронологію дослідження поняття «відтво-

рення», слід зазначити, що в економічній науці цей термін уживається поряд із поняттям «відтворювальний процес» [5]. Очевидно, що суспільне відтворення завжди виступає й як процес, й як результат, який, з одного боку, носить статичний характер, будучи результатом безперервного процесу на певний період часу, а з іншого – служить метою, орієнтиром для подальшого здійснення процесу. Будучи досягнутими, цілі стають фактом (елементом) процесу відтворення, а перед ним виникають уже нові цілі, які після їх досягнення знову стануть статичними елементами відтворення. Отже, у науці цілком допустимо застосування термінів «процес відтворення» або «відтворювальний процес», коли дослідник хоче звернути увагу саме на процес суспільного відтворення, залишаючи в тіні або принаймні не виділяючи результати.

Сучасні економісти-аграрники у визначенні сутності відтворення використовують підхід, відповідно до якого відтворення у сільському господарстві є повторенням процесу суспільного відтворення на стадіях виробництва, розподілу, обміну та споживання й являє собою складну сукупність органічно взаємопов'язаних форм економічного кругообігу [1, с. 134]. Таким чином, постійно повторювальні процеси виробництва та споживання трансформуються у процес економічного відтворення, який, на думку окремих учених, окрім відтворення суспільного продукту, включає відтворення засобів виробництва, робочої сили, виробничих відносин [3, с. 335]. Також у літературі можна знайти ширший підхід, за яким відтворювальний процес складається з таких основних елементів:

- відтворення засобів виробництва – заміна і ремонт зношених у процесі виробництва засобів праці, будівництво нових будівель, споруд, відновлення запасів сировини, матеріалів, палива тощо;
- відтворення робочої сили – постійне відновлення фізичних і розумових здібностей працівника, підготовка нового покоління працівників, які володіють необхідними професійними якостями, підвищення їхньої кваліфікації;
- відтворення економічних і виробничих відносин, тобто стосунків між людьми, що виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання;
- відтворення природних ресурсів і середовища проживання людини. Йдеться про постійне відтворення родючості ґрунту, лісових масивів, підтримання чистоти повітряного басейну;
- відтворення результатів виробництва, тобто суспільного продукту [2, с. 403].

На підставі узагальнення вищевикладених підходів і точок зору можемо зробити висновок, що відтворення у сільському господарстві являє собою суспільно-економічні відносини, що складаються в постійно повторюваних процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції та необхідних для цього ресурсів.

Відтворення, як і будь-який економічний процес, на нашу думку, має володіти такими базовими характеристиками, як об'єкт, суб'єкт і ціль. Поняття суб'єкта є, на нашу думку, центральною характеристикою, адже це носій діяльності, свідомості і пізнання. Ми вважаємо, що цими носіями у сьогод-

нішніх економічних реаліях є економічні суб'єкти, зацікавлені в результатах діяльності сільськогосподарських організацій: держава, комерційні структури, які вклали гроші в сільськогосподарські організації, і вони самі.

Об'єктом будь-якого процесу є те, на що спрямована активність суб'єкта. Відповідно до цього визначення, об'єктом відтворювального процесу в сільському господарстві є економічні ресурси, а точніше, їхні якісні і кількісні характеристики, що впливають на характеристики продукції, що випускається, і результати діяльності організації.

Ціллю будь-якого процесу є кінцевий результат, на який спрямований процес. Уважаємо, що ціль відтворення у сільськогосподарських організаціях може бути визначена через доведення якісних і кількісних характеристик її економічних ресурсів до рівнів, що дають змогу найефективніше досягати поставлених перед організацією завдань.

Центральною ланкою процесу відтворення є виробництво продукції. Процес виробництва полягає у тому, щоб поліпшити вже наявні блага, збільшити запас коштів, придатних для задоволення потреб. У даному разі виробництво – це трансформаційний процес перетворення економічних ресурсів на економічний продукт.

Для постійного відновлення процесу виробництва необхідне відтворення економічних ресурсів – факторів виробництва. Історично до основних видів ресурсів належать земля, праця і капітал (рис. 1). Оскільки сільськогосподарське виробництво базується на загально-економічних законах, то воно неможливе без згаданих вище економічних ресурсів.

Із погляду відтворення велике значення має розподіл економічних ресурсів на відтворювані і невідтворювані. До невідтворюваних ресурсів належать земля та інші природні ресурси. Трудові ресурси є відносно (умовно) відтвореними. Відтворенню в певних межах підлягає тільки капітал. У зв'язку із цим вирішальне значення для виробництва і відтворення має ця частина ресурсів, яка виступає у вигляді фізичного (матеріально-речового) капіталу.

В умовах ринкової економіки, заснованої на товарно-грошових відносинах, процес виробництва має специфічні особливості. Вони полягають, насамперед, у тому, що й економічний результат, й економічні ресурси виступають у формі товарів. Як особливий економічний ресурс у сучасній економічній літературі виділяються підприємницькі здібності й інформація.

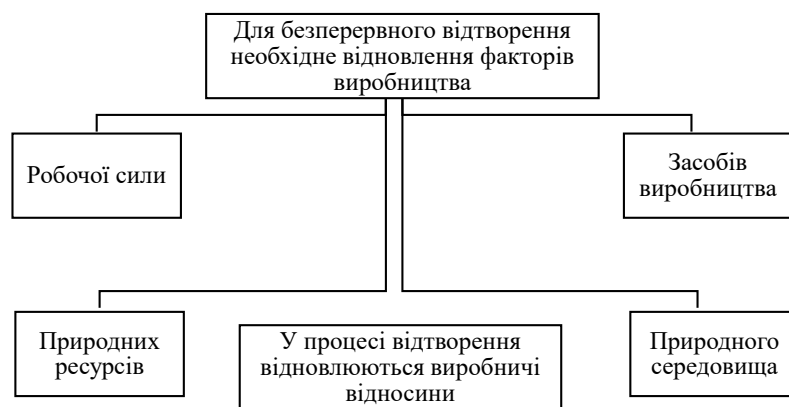

Рис. 1. Загальні риси суспільного відтворення

На наше переконання, поняття «праця» як економічний ресурс об'єднує у собі і трудові ресурси, і підприємницькі здібності. І трудові ресурси, і підприємницькі здібності не належать фірмі на праві власності. Вони здатні приносити дохід як організації загалом, так і своїм власникам, що дає можливість об'єднати їх в єдиний чинник виробництва – працю, дохід від якого виражається у вигляді доходу власника цього економічного ресурсу.

Ми вважаємо, що інформація як економічний ресурс матеріалізується побічно і виступає складовим елементом усіх процесів праці. Вона впливає на якість і швидкість ухвалення управлінських рішень. Доходом, що отримується із цього чинника виробництва, є роялті – періодична компенсація за використання патентів, авторських прав, франшиз та інших нематеріальних активів.

Економічні відносини, що складаються у процесі виробництва, зводяться до можливості отримання прибутку. Економічні інтереси підприємців і суспільства у цілому поєднуються через дію ринкових механізмів. Результатом виробництва є товарний продукт, який служить задоволенню потреб суспільства. В умовах ринку виробництво продукції здійснюється найбільш ефективним (економічним) способом. Максимальний ефект досягається в умовах конкурентних відносин на ринку.

Реалізація ринкового механізму, досягнення вигоди учасниками економічних зв'язків у процесі виробництва можливі на основі відносин власності. Для виробництва і відтворювального процесу в цілому першорядне значення мають відносини власності на засоби виробництва, що визначають власність і на вироблену продукцію.

У ринкових умовах ресурси, використовувані в процесі виробництва, мають певну ціну. Власність на ресурси виникає, як правило, у результаті їх покупки. Для придбання ресурсів необхідні грошовий капітал і його постійне відтворення. Гроші авансуються для покупки засобів виробництва, здійснення виробництва і реалізації продукції, а потім повертаються до їх власника після продажу товарів.

Вироблений продукт надалі піддається розподілу і перерозподілу. Розподіл відбувається як у натуральній (для галузей матеріального виробництва), так і в грошовій формі. У сільському господарстві значна частина виробленої продукції знову повертається у виробництво як ресурси. Певна частина продукції викорис-

товується в натуральній формі для оплати праці, для розрахунків з іншими постачальниками ресурсів.

Виплачуючи заробітну плату, здійснюючи розрахунки за виконані роботи та надані послуги, а також сплачуючи податки та інші обов'язкові платежі, підприємець продовжує розподільні функції. Як у випадку розподілу продукції в матеріальній формі, так і в грошовій формі підприємець продовжує авансування процесів відтворення.

На стадії обміну не вся призначена для реалізації продукція, у силу різних причин, перетворюється на грошовий капітал. Частина товарів безпосередньо обмінюється на товари, тобто здійснюється натуральний обмін у вигляді бартеру. Під час натурального обміну ринковий і супутній йому ціновий механізм у дію не вступає, хоча й надає на обмін в умовах товарно-грошових відносин певний вплив. На стадії обміну відбувається повернення підприємцю авансованого капіталу в грошовій формі, найбільш придатній для відновлення виробництва.

На завершальній стадії процесу відтворення вироблена продукція вибуває із циклу і використовується кінцевим споживачем або входить у наступний виробничий цикл у новій товарній якості, у вигляді ресурсу. Процес відтворення безпосередньо включає тільки виробниче споживання, яке через багаторазову обробку сировини і матеріалів набагато перевищує кінцеве споживання. Однак кінцеве споживання є основною передумовою і вирішальним чинником існування самого процесу відтворення, найважливішою умовою здійснення відтворення.

Зазвичай виділяють два види відтворення: просте і розширене. Просте відтворення передбачає, що ресурси виробництва будуть відновлені у попередніх розмірах. Розширене – збільшення ресурсів виробництва від початкових, що в кінцевому підсумку призведе до зростання обсягів виробництва. Як видно з визначення, просте відтворення є складовою частиною розширеного, яке в сільському господарстві може відбуватися у двох формах – інтенсивній та екстенсивній (рис. 2).

Характерною особливістю інтенсивного відтворення є те, що зростання продуктивності праці внаслідок удосконалення техніки, технології, організації виробництва та інших досягнень науково-технічного прогресу за тих же ресурсів призводить до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Для екстенсивного відтворення,

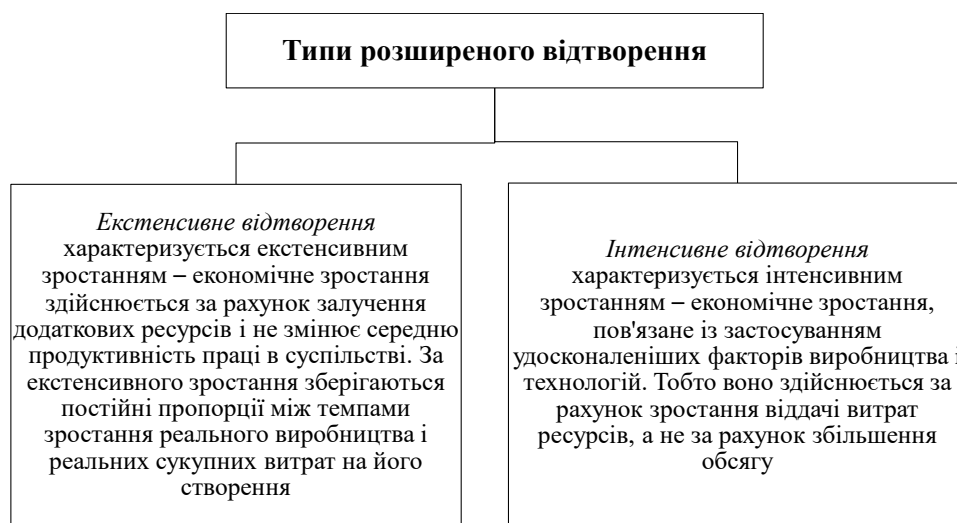

Рис. 2. Типи розширеного відтворення

навпаки, характерним є незмінний технічний та технологічний рівень, і лише залучення додаткових ресурсів призводить до зростання масштабів виробництва.

Коли обсяги виробництва у сільському господарстві скорочуються, і це, на думку економістів, пов'язано з реалізацією теорії циклічності економічного розвитку, за якою періоди економічного зростання чергуються з періодами уповільнення темпів розвитку або навіть із періодами спаду суспільного виробництва, прийнято виділяти звужений тип відтворення [6, с. 320].

Типовим для економіки є розширене відтворення. Тільки воно дає змогу збільшувати споживання благ, створювати нові передумови для вдосконалення

виробництва, освоєння нових технологій, вирішувати соціальні, екологічні та інші гострі проблеми суспільства [7, с. 681]. Об'єктивна необхідність у даному типі відтворення диктується вимогами задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування, товарах і послугах за зростання чисельності населення.

Розширене відтворення здійснюється за встановлення певних пропорцій у розвитку промисловості і сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство, з одного боку, забезпечує промисловість необхідною сировиною, а з іншого – висуває зростаючий попит коштом виробництва: сільськогосподарські машини, мінеральні добрива, хімікати, паливо та інші матеріали [4, с. 321–322].

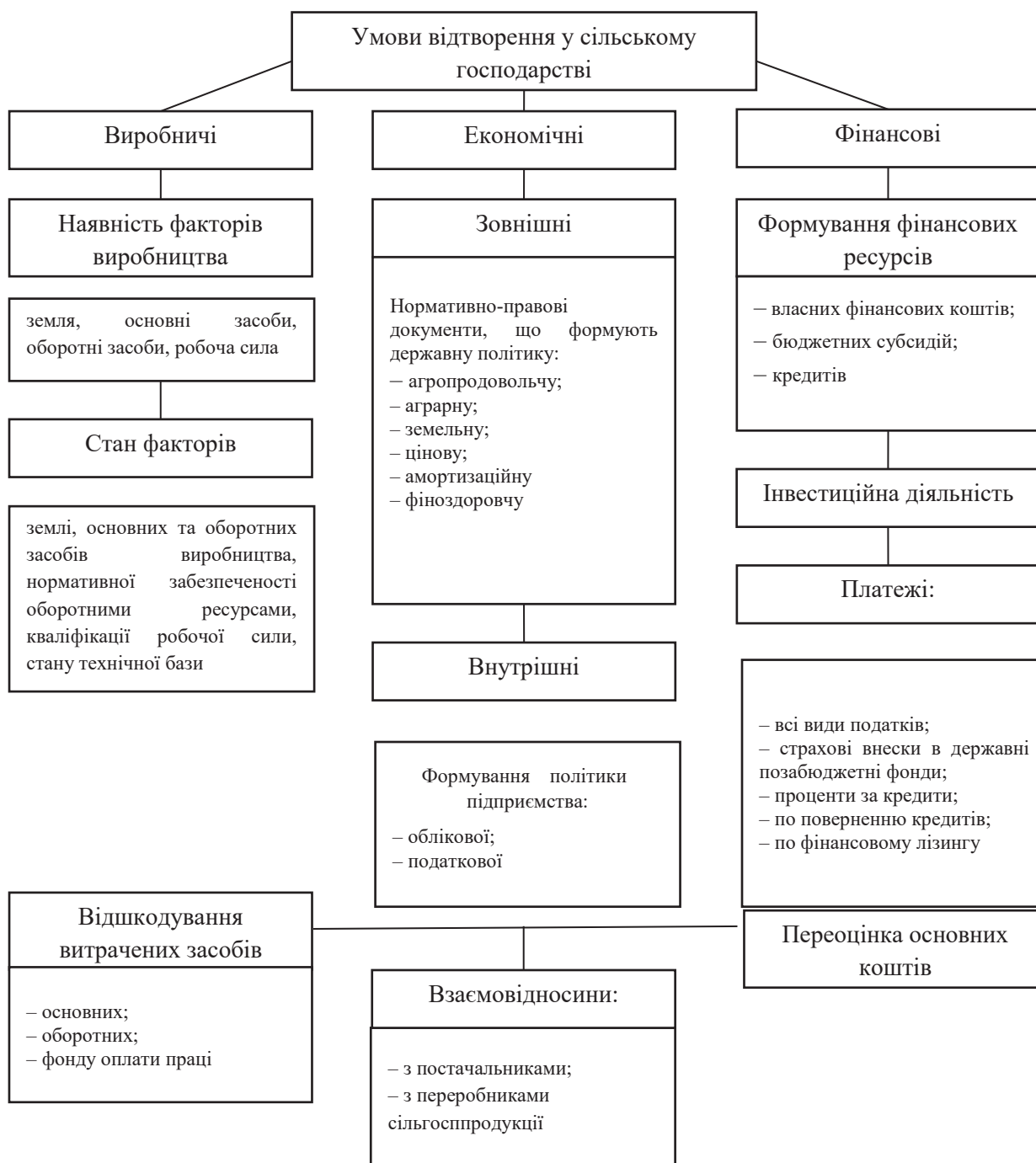

Рис. 3. Умови відтворення у сільському господарстві

Процес відтворення відбувається під контролем певної людини або групи осіб, що становлять керуючий орган. Завдання цього органу в будь-яких суспільно-економічних умовах – організувати безперервність процесу відтворення, безперервне збільшення вартості, отримання додаткової вартості та заново створеної вартості. Виконання функцій управління залежить від умов, в яких діє економіка, організаційно-правових форм здійснення виробництва, цілей, які стоять перед керуючою особою, сфери, в якій здійснюється відтворення.

Таким чином, особливості відтворювального процесу пов'язані з умовами, в яких він здійснюється (рис. 3). Ці умови визначають і можливість безперервного відтворення, і можливість розширеного відтворення.

Окрім умов відтворення у сільському господарстві, доречним є також виділення особливостей відтворення, які, на думку вітчизняних науковців, полягають у такому:

- 1) цикл виробництва триває один календарний рік;
- 2) у сільському господарстві основним засобом виробництва є земля, яка має свої особливості як засіб виробництва;
- 3) сільськогосподарське виробництво значною мірою залежить від природних, кліматичних умов;
- 4) значна зношуваність основних фондів сільськогосподарських підприємств від бездіяльності, адже підприємство для здійснення технологічного процесу повинно мати повний спектр наявних механізмів, а їх використання відбувається лише протягом короткого терміну на рік;

5) у сільськогосподарських підприємствах значна частина продукції залишається в господарстві і не надходить до економічного обороту, що дає підстави для висновку про те, що вони в меншому ступені беруть участь в економічному обміні речовин у суспільстві;

6) у сільськогосподарському виробництві переплітаються і взаємодіють технічні, економічні, біологічні і соціальні фактори виробництва [8, с. 287]. Цілком погоджуючись із вищенаведеними особливостями, доречним, на нашу думку, є виокремлення ще таких:

- 1) висока частка проміжного продукту;
- 2) процес відтворення певною мірою залежить від організованості, рівня господарювання та результатів діяльності самого підприємства;
- 3) більш низькі темпи впровадження досягнень НТП.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищенаведене дослідження, хочемо зазначити, що відтворювальний процес у сільському господарстві, базовими елементами якого є відтворення тріади чинників виробництва – землі, праці і капіталу, розглядається нами як цілісний, багаторівневий, безперервний процес виробництва, продуктивного обміну, розподілу і споживання сільськогосподарської продукції, особливості якої визначаються впливом факторів виробництва, що формують специфіку галузі і зумовлюють необхідність його державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки країни та соціальної стабільності.

Список використаних джерел:

1. Андрийчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Головачев А.С., Пацкевич Л.П., Головачева И.В. Экономическая теория. Практикум : учебное пособие. Москва, 2006. 446 с.
3. Экономика сельского хозяйства / под ред. И.А. Минакова. Москва : Колос, 2000. 485 с.
4. Экономика сельского хозяйства : учебник / Н.Я. Коваленко и др. Москва : ЮРКНИГА, 2004. 384 с.
5. Кундицький О.О. Регулювання фінансової бази відтворення факторів виробництва. Львів : Тріада плюс, 2011. 552 с.
6. Макогон В.В. Екологічні проблеми ефективного відтворення у аграрному секторі. *Збірник наукових праць. Економічні науки*. 2014. № 61(84). С. 319–323.
7. Сидорович А.В. Курс экономической теории: Общие основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Основы национальной экономики : учебное пособие / под ред. А.В. Сидоровича. Москва : Дело и Сервис, 2001. 83 с.
8. Собченко Т.С., Шульга А.І. Процеси відтворення в сільському господарстві. *Молодий вчений*. 2018. № 7(59). С. 285–288.

References:

1. Andriychuk V.Gh. (2002) *Ekonomika aghrarnykh pidpryjemstv* [Economics of agricultural enterprises]. Kyjiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Golovachev A.S., Patskevich L.P., Golovacheva I.V. (2006) *Ekonomicheskaya teoriya. Praktikum* [Economic theory. Workshop]. Moskva. (in Russian)
3. Minakov I.A. (2000) *Ekonomika sel'skogo khozyaystva*. [Agricultural economics]. Moskva: Kolos. (in Russian)
4. Kovalenko N.Ya., Agirbov Yu.I., Serova N.A. (2004) *Ekonomika sel'skogo khozyaystva* [Agricultural economics]. Moskva: YURKNIGA. (in Russian)
5. Kundycjkyj O.O. (2011) *Reghuljuvannja finansovoi bazy vidtvorennja faktoriv vyrobnyctva* [Regulation of the financial base of reproduction of factors of production]. Ljviv: Triada pljus. (in Ukrainian)
6. Makogon V.V. (2014) *Ekologhichni problemy efektyvnogho vidtvorennja u aghrarnomu sektori* [Ecological problems of effective reproduction in the agricultural sector]. *Zbirnyk naukovykh pracj. Ekonomichni nauky* [Collection of scientific works. Economic sciences], no. 61(84), pp. 319–323.
7. Sidorovich A.V. (2001) *Kurs ekonomicheskoy teorii: Obshchiye osnovy ekonomicheskoy teorii. Mikroekonomika. Makroekonomika. Osnovy natsional'noy ekonomiki* [Course in economic theory: General principles of economic theory. Microeconomics. Macroeconomics. Fundamentals of the national economy]. Moskva: Delo i Servis. (in Russian)
8. Sobchenko T.S., Shuljgha A.I. (2018) *Procesy vidtvorennja v siljsjkomu ghospodarstvi* [Reproduction processes in agriculture]. *Molodyj vchenyj* [A young scientist], no. 7(59), pp. 285–288.